

O s o b n o s t z k o n c e s t o l e t í

"Zemřel zapomenut. Dílo jeho zapadlo, vyhledáváno k četbě z různých časopisů nejvýše jen zvědavým odborníkem. Sdílí kletbu všech, kdo vyslovili, jak malým je český obzor pro jich velké touhy, a rozepjali se mimo meze této země, aby propadli ódiu cizáckosti a nečeskosti. ... Přišel příliš bohat k chudobné ráci, kde mu jeho bohatství bylo překážkou. Žil neodvislý mezi párii a poníženými."

Takto skepticky posuzuje dekadent Jiří Karásek ze Lvovic ohlas díla Huberta Gordona Schauera, jenž závěr svého nedlouhého života strávil po sanatoriích, aby v jednom z nich - na Horách u České Třebové - ještě ne třicetiletý zemřel na tuberkulózu. Jiří Karásek měl jistě velké pochopení pro člověka, jehož představa služby národu a společnosti byla pro dobu, v níž žil, zatím jen těžko stravitelná a kterou i reformně naladěná část inteligence přijímala tu a tam s nelibostí. Schauerovo pojetí společenských proměn bylo podmíněno všestrannou, otevřenou kritikou, která nepodléhá žádným vnějším omezením a uznávaným autoritám. Schauer sám podřizoval svého kritického ducha jen vlastnímu svědomí. Pro část svých současníků se tak stal mužem s pověstí non-konformisty a výstředníka s nečeskými názory. Pro generaci let devadesátých, která v době Schauerova tvůrčího života vstupovala na kulturní scénu a stále citelněji si uvědomovala nesoulad svých ambicí s proklamovanými zájmy národa, svoji určitou vyřazenost, byl však imponujícím zjevem. Byl jim

blízký svým moderním pojetím vlastenectví, jež v sobě slučovalo orientaci domácí, českou s evropskou. Přivedl je na cestu, která jim ukázala, jak zbavit kritiku v kterémkoli oboru její samoučelnosti. Jistě však především bezprostřední dojmy z nekonečných kavárenských debat, v nichž vynikaly Schauerrův neobyčejný rozhled a zkušenosti a při kterých jeho mladší přátelé nestačili obdivovat jeho bohémské chování i vzhled, učinily z Schauera známou osobnost ve společnosti nastupující umělecké generace. Mladické okouzlení světáckým šarmem staršího kolegy však souběžně s tím, jak příslušníci formulující se generace vyžívali ve výrazná individua, pomíjelo. Nejedni z nich /Šalda, Karásek, Krejčí.../ s odstupem času hodnotí Schauerovu účast na bouřlivých zvratech devadesátých let příznivě, ale většinou s povzdechem nad jeho předčasnou smrtí. Rozpoznali v něm mimořádný talent, jemuž ovšem nebylo dopřáno plně se rozvinout. Přisuzují mu roli předchůdce, jenž svým bořitelským úsilím připravoval půdu pro nástup jejich generace, který ale navzdory nesmlouvavě kritickému postoji k době, v níž žil, byl příliš pevně spoután jejími normami. Považovali ho za typického představitele přechodného období, které oni sami svým myšlenkovým potenciálem přerostli. Karáskův soud o netečném postoji společnosti k Schauerově smrti a odkazu v sobě i přes patetickou formulaci nese pravdivé jádro, přinejmenším pro budoucnost pravdivé. V obecném čtenářském povědomí reprezentují literaturu, literární kritiku a vědu, publicistiku, politiku a vůbec veřejný život osmdesátých a devadesátých let minulého století jiná jména, než je Schauerovo. A je-li přece znám, pak především

díky statí Naše dvě otázky, jež svého času vyvolala jednu z nejrozsáhlejších a zřejmě i nejznámějších polemik, jaké se kdy v českém tisku objevily. Ostatní Schauerova tvorba, jež zasahovala do nejrozličnějších vědních oborů a oblastí společenského života, náleží skutečně už jen do sféry zájmů "zvědavých odborníků".

Je obtížné najít pro Schauerovu mnohostrannou činnost souhrnné označení. Rozpětí jeho zájmů bylo nebyvale široké: od literatury a literární kritiky přes filozofii, politiku, ekonomii, psychologii až k sociální a ženské otázce. A to je náš výčet neúplný. Přes tematickou nesourodost mají jeho statí cosi společného: zvolené téma posuzuje z mnoha úhlů, snaží se vyvarovat jednostranného, úzce specializovaného pohledu, jemuž uniká vzájemná provázanost všech oblastí společenského dění. Jeho kritické analýzy zároveň naznačují možnosti, jak kritizované nedostatky napravit. Ve svém souhrnu tvoří Schauerovy kritické úvahy návrh společenské reformy, jejímž základem je povznesení mravní úrovně národa a úsilí o nalezení určité jednotící světónázorové ideje, která by společnost stmelovala. Mohli bychom ho tedy charakterizovat jako kritika společnosti a žurnalistu - vždyť s výjimkou studie Duchovní život ve dvanáctém století a několika příspěvků ve studentských almanaších publikoval Schauer pouze v časopisech nebo denním tisku.

Jaké okolnosti, soukromé i vnější, přivedly vídeňského studenta práv na dráhu všestranně erudovaného žurnalisty, usilujícího o komplexní kritické zhodnocení všech

oblastí soudobého národního života, jenž si vysloužil pověst germánského zaprodance a přísluhovače? Schauer vstupuje do veřejného života v období, kdy celoevropská vlna pesimismu konce století zasáhla i do českého prostředí. Padla zde na úrodnou půdu: výsledky činnosti politických vůdců nesvébytného národa přinášely stále nová zklamání. Bylo třeba zrevidovat národní program z konce čtyřicátých let, přizpůsobit jej novým podmínkám ekonomickým, sociálním i kulturním, změnit taktiku a prostředky politického boje, kriticky posoudit závislost české politiky na Vídni a sledovat proměny evropských poměrů. Místo toho stravují českou politiku ostré spory mezi staročechy a mladočechy a sílící nacionalismus. Úsilí českého národa o nalezení vlastní identity se tak ocitá v dalším kritickém momentu. Pozvolný rozpad dosavadního hodnotového systému citelně zraňuje hlavně mladou generaci; propadá zoufalé skepsi, nebo se dává na nelehkou cestu kritiky společenských poměrů. Mládež tvořila základnu formujícího se realistického hnutí, jež vzniklo jako opozice k soudobému vedení společnosti.

Na sklonku roku 1886 vydali realisté první číslo vlastního časopisu Čas /20.12.1886/, kde namísto úvodníku, seznamujícího obvykle čtenáře s programem daného hnutí či strany, byla zveřejněna Schauerova stať Naše dvě otázky. /Schauer nebyl tehdy v Praze dlouho. Přišel sem z Vídně roku 1886 na výzvu profesora Masaryka a pracoval v redakci Ottova slovníku. Slib, že dokončí právnická studia a začne studovat filozofii nedodržel. V Praze vydržel tři roky

a vrátil se do Vídně./ Skepticky vyznívající charakteristiku stavu národního života doplnil Schauer zásadními otázkami po smyslu a elementárních principech národní existence, po zárukách, jaké tato existence může poskytnout "pozitivní práci" každého individua, a po jejích vkladech k rozvoji lidstva. Zřetelně se tu odráží touha jedince po emancipaci, kterou výrazněji realizovala teprve generace modernistů. Jak národ, tak individuum opravňuje k jeho existenci vědomí mravního povolání. Toto vědomí účelu a cíle bytí, vědomí nutnosti podřídít se nadosobnímu mravnímu řádu je hybnou silou i korektorem lidské činnosti. Nepodléhá času, je prvkem spojujícím minulost s přítomností a budoucností. Vědomí dějinné souvislosti je Schauerovi podmínkou národního bytí - bez znalosti vlastní minulosti není národ s to vyznat se ve své přítomnosti, jen těžko porozumí zákonitostem svého vývoje a zbavuje se tak možnosti racionální prognózy. Poznávat jednotlivé historické epochy neznamena jen hromadění dostupných fakt, podstatnější je odhalit "ducha doby", jenž přežívá ty, kteří ho utvářeli.

Schauer v této stati také jasně a nově formuloval národní otázku ve vztahu k soudobým evropským politickým poměrům. Podařilo se mu vyjádřit problém otevřeně a v celém jeho rozsahu. Svůj názor artikuloval vyhroceně a provokativně, čímž se nepříjemně dotkl českého provincionálního myšlení.

Ohlas stati /na jeho počátku stojí článek F.Schulze Filozofové samovraždy v Národních listech 19.2.1887/, ne-

přiměřeně zlobný a rozhořčený, se nijak nepodobal věcné diskusi, v jakou její autor doufal. Však také jeho kořeny netkvěly v seriózní úvaze na vytčené téma, ale spíše v nacionalistickém a politickém egoismu jednotlivých politických stran. Největším prohřeškem vůči národním snahám se stala zmínka o možnosti přenárodnění a splynutí se sousedním silnějším národem. Autor statí byl coby "ohavný zrádce" a "šeredná hlíza" vyobcován ze "svaté země" české i se všemi podobně smýšlejícími. O pozadí negativní reakce svědčí skutečnost, že autorství bylo přisouzeno Masarykovi, ačkoliv pod šifrou H.G. byl pravý autor - v žurnalistických kruzích tehdy již známý - snadno rozpoznatelný. Šlo spíše o záměrný tah, jenž byl dalším dějstvím bojů o Rukopisy. Schauer se svým autorstvím netajil, i když oficiální přiznání zveřejnil až roku 1891, kdy mohla celá aféra poškodit Masarykovu kandidaturu do říšské rady.

Na základě statí Naše dvě otázky začalo být zpochybňováno - i když nepřímo - Schauerovo národní cítění a uvědomění; argumenty pro údajný odrodilý, proněmecký postoj se hledaly v jeho poloněmeckém původu, německém výchování, delším pobytu ve Vídni apod. Nacionalistickou motivaci takových tvrzení netřeba dokazovat. Na formování Schauerovy osobnosti a názorů však měly jeho životní osudy bezesporu vliv. Pocházel ze smíšené česko-německé rodiny. Jeho rodiče patřili k sociálně slabším vrstvám, které tehdy tvořily většinu obyvatelstva národnostně ne-jednotného pomezního kraje /Litomyšlsko/. Tito lidé žili

především starostmi o živobytí a otázky národního uvědomění jim mnoho neříkaly. Jednoho či druhého jazyka užívali zřejmě tak, jak to životní praxe právě vyžadovala. Ani u Schauera nebylo v dětství cílevědomě pěstováno určité národní vědomí, jeho střídavě německé a české vzdělání bylo dílem náhody. Umožnilo mu však obsáhnout kulturní povědomí obou národů, a navíc věděl, že vzájemné prolínání obou kultur v běžném životě přináší oboustranné obohacení. Schauer dospívá zcela prost národnostních předsudků, ne však bez touhy zapojit své schopnosti ve prospěch nějakého národa, neboť jeho prostřednictvím - jak je přesvědčen - má individuum nejlepší příležitost podpořit lidstvo na jeho cestě k dobru.

Schauerovu úvahu o eventuelním přimknutí k duchovně vyspělejšímu národu lze tedy chápat i jako odraz jeho vnitřního sporu a rozhodování o vlastní národní příslušnosti. Tato rozkolísanost však neústí ve volbu mezi dvěma konkrétními národnostmi - jednou lepší a druhou horší -, její příčinou je představa ideální, nepředpojaté nacionálnosti, v níž služba národu zprostředkuje člověku možnost přispět k celkovému vývoji lidstva a nadto je spojena s respektem vůči především duchovním potřebám a ambicím individua. Schauer pak po celý svůj život hledal prostředí, v němž by mohl tuto představu realizovat - avšak ani Praha, ani Vídeň mu takovou možnost neposkytly. Již během studia na litomyšlském gymnáziu pociťuje Schauer silnou potřebu dalšího sebevzdělávání a rozšiřování obzorů. Zároveň chce své vědomosti užitečně uplatnit, proto se snaží dát svému vzdělání takový systém a řád, který by odpovídal potřebám společenské praxe. Zatím nemá jasnou

představu o tom, jaké je jeho poslání a které povolání mu přinese uspokojení. Jistě vkládá naděje do svého odchodu z provincie do vídeňské metropole a doufá, že mu Vídeň poskytne řadu možností seberealizace. Je však zklamán. Vídeň je lhostejná a chladná vůči jeho potřebě nějaké národní aktivity. "... je mi teskno po vláze nadšení, po naivním oddání se oblažujícím popudům ... bylo by mi zapotřebí změny vzduchu a poměrů. Ve Vídni není národnosti. Snad je tak dobře z ohledů na mnohojazyčné Rakousko, ale mně to působí nekoj a bolest. Vídeň není kosmopolitická, neboť pravý kosmopolitismus žádá přemožení národního principu z lůna tohoto same, vyšší stupeň uvědomění; ale Vídeň neměla nikdy nacionalismu, Vídeň je příliš povrchní, lehkomyšlná, z příliš různých živlů slepena, než aby se mohla vzchopiti k nějaké ideji a nadšenosti. Kdyby byla Vídeň německá, tělem a duchem, posledním tepem, vším plápoem - snad bych se tu cítil doma - ne proto, že by byla německá, nýbrž že by byla národní: entusiastická a šlechetná." /dopis příteli z 18.9.1884/

Vídeň mu dává příležitost ke studiu, k poznávání evropských filozofických proudů, tedy ke svobodnému individuálnímu růstu. Tím se Schauer dostává vysoko nad průměr soudobého českého myšlení, těžko se ovšem smiřuje s představou, že jeho vzdělání by mělo být samoučelné a přispívat pouze k jeho osobnímu rozvoji. Vídeň tak vyvolala v Schauerovi pochybnosti o smyslu vlastní existence a Praha, jakkoliv rád utíkal z jejího maloměstského a fádního prostředí /jak alespoň tvrdí v dopisech příteli/, ho naopak vytrhla z pocitů marnosti jeho snah a ukázala mu, jakým směrem orientovat své

dsilí, kde může být prospěšný. U Schauera tedy nejde o volbu mezi orientací českou či německou, ale o hledání vlastní identity a poslání vzhledem k těm problémům, které společností v daný moment hýbaly.

Krise české společnosti Schauera lákala, neboť ji považoval za důležitý psychologický moment - a to i v životě jednotlivce -, jenž nutí k nějakému rozhodnutí, aktivitě, pohybu, změnám, vytrhuje z nebezpečné letargie. Předpokládal, že jeho kritické analýzy krizového stavu české společnosti by mohly napomoci k jejímu probuzení. V této činnosti mohl Schauer spatřovat cestu, jak dostát své společenské či národní povinnosti, evšak jeho duševní potenci nevyčerpávala. Snad i to je jeden z důvodů, proč se znovu uchyluje do Vídně, do dobrovolného exilu, jak říká. kde má mnohem více příležitostí duchovního vyžití než v Praze. V dopise příteli A.Štolcovi z 11.1.1890 se svěří: "Tento dobrovolný exil do Vídně je to největší štěstí pro rozvoj mých vloh. Jak se cítím šťasten - šťasten ne, ale nevím jiný výraz pro to - že jsem pryč z toho sužujícího vlivu pražské společnosti. Zde jsem sám. Ale mám tu světovou žurnalistiku a literaturu. Cítím zde přímo vítězný chod ducha naší doby. A cítím, jak každý den rostu do výšky, hloubky a šířky. Ne, nejsem šťasten. Ale mám veliký a hluboký pocit vnitřního vzrůstu a to mi musí nahradit štěstí."

Českou krizi nazírá Schauer neizolovaně, pokouší se zasadit ji do kontextu krize evropské a světové, aniž by přehlížel její národní specifika. V duchu snahy pozdvihnout české myšlení z jeho provincionální omezenosti blíže k evrop-

ské úrovni napsal Schauer rozsáhlou stať O povaze myšlenkové krize naší doby, jež poskytuje komplexní přehled o myšlenkových proudech 19. století, obraz vývoje "všeobecného názoru vrstevnického". Jde o významný krok k utváření "vědomí souvislostí", podnět k ideové sebereflexi národa. Podobně i studie Duchovní život ve dvanáctém století, která stojí na samém počátku Schauerovy tvorby /napsal ji za studií pravděpodobně jako seminární práci/, vybízí ke konfrontaci. Středověk, jednou mýtizován a podruhé pohrdavě zatracován jako doba temná a barbarská, uchvátil Schauera především svou ideovou kompaktností, kterou on sám ve své době postrádal. Ačkoliv se životní podmínky a poměry stále radikálně mění, existují jisté elementární věčné hodnoty, k nimž lidstvo směřuje po celou historii svého vývoje. Schauer s povzdechem konstatuje, že středověcí myslitelé usilovali o tyto nadosobní hodnoty mnohem důsledněji, i za cenu vlastního sebezapření. Taková obětavost Schauerovu století rovněž chybí. Pokusil se proniknout do podstaty středověké filozofie, představit ji jako dialektickou jednotu protikladných tendencí a dopátrat se tak smyslu středověkého duchovního života a kultury a jejich vkladu do evropského kulturního dědictví. Středověkou kulturu pojímal jako organický celek, spojující protikladné tendence v novou jednotu umění a života - takový model kultury považoval za ideální i pro svoji generaci.

Schauerovi se podařilo vystihnout příčiny krizové situace, a to i díky vyvinutému smyslu pro dialektické vidění společenského bytí. Jednotlivé jeho sféry považuje za vzájemně úzce propojené a hodnotí-li jednu z nich, neztrácí ze zřetele

le ani ostatní, které danou oblast nějak ovlivňují. Obavy
v něm vzbuzuje stále se tříštící národní hnutí, jehož beztak-
 již chatrnou soudržnost ohrožuje sílící hnutí dělnické, dů-
sledek neřešených sociálních rozporů. Hledá "mocné prostřed-
ky sjednocení myslí" a možnosti nachází v reformě etického
vědomí národa i jednotlivce, která je mu základním předpokla-
d k realizaci širokých společenských proměn.

K "mocným prostředkům" řadí především literaturu a li-
terární kritiku. Jejich hodnocení věnoval celou řadu teore-
tických studií i drobnějších recenzí konkrétních literárních
děl. Podobně jako národ i literatura má své oprávnění pouze
tehdy, přináší-li něco nového, osobitého. Měla by čtenáři
pomoci poznat skutečný stav národní existence a zároveň mu
ukazovat ideály, vyšší mety, k nimž by měl člověk přirozeně
směřovat: "Život lidský není říše prostě mechanická, nýbrž
skrz naskrz mravní, říše přírody je tu prolnta, povznesena
řádem mravním. A ve světě mravním nerozhoduje holá skutečnost,
nýbrž zásada, ne mnohost, nýbrž jakost." /O vzdělání spiso-
vatelů, zvláště našich, Česká revue 1889/

Pronikání pod povrch jevové stránky skutečnosti spoje-
né s prezentací ideálních představ, sepětí "vnitřní a vněj-
ší pravdy" je základem Schauerova pojetí uměleckého realis-
mu. Pokládal ho za metodu, která je s to neadekvátněji za-
chytit problematiku bytí českého národa i složitost osudu
jednotlivce na přelomu století. Jeho představu o realistic-
kém díle jistě ovlivnila jeho mimořádně široká znalost svě-
tového realistického románu. Nikdy však nepředkládal vynika-
jící díla norské, francouzské či ruské literatury českému

autoru jako nedostižné vzory. Zdůrazňoval vždy své přesvědčení, že světovosti dosáhla tato díla jen díky tomu, že byla "hluboce národní".

Národní literaturu také nelze redukovat pouze na díla esteticky vysoce hodnotná, jež reprezentují národ ve světovém měřítku. Svě opodstatnění má i četba určená lidovému čtenáři, který se nechává upoutat dějem a chce si při četbě spíše odpočinout. Tato tvorba zahrnuje jednak větší část literární produkce, jednak je pro potřeby společenské reformy mnohem užitečnější, neboť může výchovně působit na široké vrstvy národa. Proto Schauer prosazuje **utváření samostatných hodnotových kritérií četby a její plné společenské uznání**. V dělení literární tvorby na literaturu a četbu se odráží Schauerovo vědomí diferenciací čtenářstva, která byla důsledkem rostoucí sociální a kulturní rozrůzněnosti národa, a také představa o nutnosti demokratizace kulturního i politického života. V Schauerovi bylo zakořeněno hluboké eticko-sociální cítění s lidmi materiálně a intelektuálně slabšími, jimž nebylo dopřáno vzdělání. Přesvědčení o morální zodpovědnosti inteligence za tyto vrstvy pramení jednak z Schauerova prostého původu, jednak z jeho náboženského přesvědčení.

Také literární kritice určil Schauer funkci výchovnou. Učinil z ní zcela svébytnou disciplínu, jež by měla dokonce nahrazovat v podstatě neexistující národní filozofii. Preferoval mimoumělecká kritéria hodnocení literárního díla před ryze estetickými normami literárních škol či filozofických systémů, založenými na teorii a postrádajícími kontakt se životem skutečně žitým. Lpění na společenské služebnosti

literární kritiky vzdaluje Schauera od modernistického modelu literární kritiky jako osobitého uměleckého projevu.

V závěru života Schauer pozvolna obracel svůj hlavní zájem na otázky ekonomické, stal se dokonce redaktorem národohospodářské rubriky Národních listů. Snad dospěl k názoru, že oblast ekonomická je pro společenskou reformu důležitější. Avšak jeho zaujetí pro literaturu neochladlo, dále pilně zasílá literárně kritické úvahy a recenze do Literárních listů a Národních listů.

Schauer je typem intelektuála, příznačným pro tehdejší dobu, v němž se spojuje vědomí povinnosti vůči národnímu kolektivu a sociálně slabším vrstvám a věčně neuspokojené duchovní touhy moderního Evropana, intelektuála, jehož mysl je pronásledována rozporem rozumu, citu a vůle, pochybností originální, naprůměrně nadané osobnosti, která chce být užitečná celku a zároveň pracovat na vlastním růstu. V reformních snahách, návrzích na nápravu nedostatků a v tvoření "ideálních obrazů" příliš nevynikal. Avšak v analytické činnosti, v otvírání problémů, v boření mýtů a iluzí patřil ke kritickým špičkám své doby.